

УДК 37.017:39(=161.2)](045)

ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ ТА НАПРЯМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УЧНІВ У ПРОЦЕСІ ВИХОВНОЇ РОБОТИ

Антон Амонс, аспірант, Уманський державний педагогічний університет імені
Павла Тичини.

ORCID: 0009-0001-9101-1404

E-mail: amonsaa@gmail.com

У статті розкриті основні завдання та напрями розвитку національної ідентичності учнів у процесі виховної роботи. Виділено ознаки для визначення конкретних завдань та напрямів розвитку національної ідентичності учнів. Всі педагогічні завдання умовно розділено на дві взаємозумовлені групи: ідеальні та актуальні. Визначено актуальні завдання виховання учнів на основі реальних цілей розвитку національної ідентичності. Виділено три групи виховних завдань, які орієнтовані на результат виховання національної ідентичності учня. Визначено зміст розвитку національної ідентичності учнів: за видами діяльності учнів, за результатом виховання. Встановлено, що індивідуальність та національна ідентичність є фундаментом виховання особистості. Доведено, що послідовність реалізації виховних завдань визначається багатьма чинниками, але, передусім, необхідно враховувати можливості учнів, учителів, і навіть, рівень розвитку виховної системи.

Ключові слова: завдання, напрями розвитку, мета виховання, національна ідентичність, індивідуальність, учні, учителі, виховна робота.

MAIN TASKS AND DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF STUDENTS' NATIONAL IDENTITY IN THE PROCESS OF EDUCATIONAL WORK

Anton Amons, PhD student, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

ORCID: 0009-0001-9101-1404

E-mail: amonsaa@gmail.com

The article reveals the main tasks and directions of development of national identity of students in the process of educational work. The features are highlighted for determining specific tasks and directions of development of students. The features include: formation of individuality of students, including national identity; relations between man and society. All pedagogical tasks are conventionally divided into two mutually conditioned groups: ideal and actual, the latter are specified in the tasks of formation of individuality and development of national identity of the individual. The actual tasks of education of students are determined on the basis of real goals of education. Three groups of educational tasks are distinguished, which are oriented on the result of education of the student: formation of a humanistic worldview, formation of needs and motives of moral behavior, creation of conditions for realization of motives and stimulation of moral behavior of students. The content of education of students is determined: by types of activity of students, by the result of education, which contributes to formation of sociality of the person, readiness to participate in a complex system of social relations, in economic, political and spiritual spheres. The main directions of pedagogical work that ensure the solution of this task are determined: the formation of ideological literacy, which is expressed in the presence of

students' knowledge of history, the ability to navigate the system of political views and relationships; stimulating students' actions in the structure of student self-government and children's organizations; creating conditions for preparing for participation in political activity on the basis of the national identity of the individual. The goal of educational work is determined, which is implemented through various areas of activity: moral, patriotic, environmental education, labor functions, education taking into account universal human values, physical education and health care, legal, economic education, joint activities of teachers and students, interaction of family and school (social protection of students). It is established that individuality and national identity are the foundation of personality education. It is proved that the sequence of implementation of educational tasks is determined by many factors, but, first of all, it is necessary to take into account the capabilities of both students and teachers, as well as the level of development of the educational system.

Keywords: tasks, development directions, goal of education, national identity, individuality, students, teachers, educational work.

У контексті сучасних політичних і соціально-економічних викликів виникає гостра необхідність оновлення теоретичних основ та практичних підходів до виховної діяльності в освітньому середовищі.

Процеси розвитку й виховання здобувачів освіти сьогодні відбуваються в умовах глибокої економічної й політичної нестабільності, а також втрати традиційних моральних орієнтирів. Особливо занепокоєння викликає поширення таких небезпечних соціальних явищ, як наркотична та алкогольна залежність, що дедалі частіше вражають саме дитячу аудиторію.

Ускладнює ситуацію те, що раніше ранні прояви алкоголізму й токсикоманії були характерні переважно для дітей із неблагополучних родин, де батьки вели девіантний спосіб життя. Таких дітей можна було зарахувати до категорії ризику і зосередити на них профілактичні зусилля. Проте наразі серед молоді, що вживає наркотики, зростає частка підлітків із матеріально забезпечених родин, у яких сформовані моральні норми поєднуються з надмірною фінансовою свободою. Саме ця категорія молоді часто стає основою специфічної субкультури, що культивує безтурботне дозвілля і споживання наркотичних речовин як норму поведінки.

Формування негативних тенденцій у дитячому та підлітковому середовищі значною мірою стимулюється впливом сучасних засобів масової інформації. Сьогодні вкрай важливим є питання інформаційної безпеки родини та дитини. Особистісні та моральні якості формуються на основі досвіду, який діти здобувають через сприйняття візуального та аудіального контенту, занурення в певне соціокультурне середовище.

Молодь піддається постійному впливу продукції екранного мистецтва, у якій жорстокість і насильство часто слугують основою сюжетної лінії. Створюються фільми, телепрограми та інтернет-ресурси, що суперечать принципам, закріпленим у міжнародних документах на зразок Декларації прав дитини та Конвенції про права дитини.

Водночас стрімкий розвиток мас-медіа, цифрових технологій та аудіовізуальних ресурсів може виступати й позитивним чинником соціалізації учнів, відкриваючи нові можливості для впровадження інноваційних педагогічних методик.

Розглядаючи аспекти виховання і творчого формування молодого покоління, необхідно наголосити, що саме вчитель відіграє ключову роль у становленні особистості свого вихованця.

Протягом тривалого часу напрями виховання та розвитку учнів, зокрема в межах виховної роботи, визначалися через призму ідеального образу – гармонійно сформованої особистості, що поєднує духовне багатство, моральну чистоту та фізичну досконалість. Такий підхід розглядався як орієнтир, як мета виховного процесу (І. Бех [1], В. Моляко [2], К. Михайльова [3]). Проте сприйняття цього завдання як єдиного і незмінного призводить до розриву між метою та фактичними результатами виховної діяльності.

Прагнення до ідеального не заперечує потреби у постановці конкретних, зрозумілих для вчителя завдань, досягнення яких можна реально оцінити на основі змін у поведінці, ставленнях та ціннісних орієнтаціях учнів.

У процесі формування чітких виховних завдань важливо враховувати низку ознак, що дозволяють їх визначити.

Першою такою ознакою виступає індивідуальний розвиток кожної особистості, розкриття її внутрішнього потенціалу, закладеного природою. Це передбачає також формування національної ідентичності. За О. Стегній, у процесі розкриття індивідуальності активність охоплює всі ключові сфери людського буття, які взаємодіють між собою; формується цілісна структура, що керується волею й розумом. Особливості розвитку індивіда залежать від особистих умов, однак визначальну роль відіграє соціальне середовище [5].

Другою важливою ознакою є взаємодія людини з соціумом. Тривалий період у педагогіці переважала ціннісна орієнтація, відповідно до якої найвищою метою вважалося досягнення інтересів держави і суспільства, що часто ставило потреби дитини на другий план [1, с. 43].

Сучасні підходи більше відповідають визначенню К. Михайльової: «Виховувати вихованця – означає допомагати йому самостійно досягти можливої досконалості, стати морально зрілою й активною особистістю» [3, с. 299].

Таким чином, усі виховні завдання доцільно поділяти на дві взаємопов'язані категорії: ідеальні, що орієнтовані на загальну мету виховання, та актуальні, які конкретизуються через завдання розвитку особистісної індивідуальності й національної самосвідомості.

Виходячи з реальних цілей, можна чітко окреслити завдання, що сприяють утвердженню національної ідентичності учнів.

Виховання як процес соціального розвитку передбачає формування в особистості нових переконань, мотивацій і дій, що демонструють позитивну динаміку внутрішніх змін. Виходячи з цього, можемо виокремити три основні групи виховних завдань, що спрямовані на утвердження індивідуальності й розвиток національної ідентичності учня.

Перша група охоплює завдання з формування гуманістичного світогляду. Їх реалізація передбачає засвоєння загальнолюдських цінностей, утвердження в свідомості учнів гуманістичних переконань і патріотичних почуттів [4, с. 619].

Друга група пов'язана з першою та акцентує увагу на розвитку мотиваційної сфери, зокрема – на вихованні внутрішніх спонукань до моральної поведінки.

Третя група завдань стосується створення сприятливого середовища для реалізації набутих моральних мотивів та активізації етичної поведінки учнів.

Виходячи з вищезазначених груп, визначається й зміст процесу формування національної ідентичності учнів.

Один із підходів до структурування змісту виховної роботи полягає у класифікації завдань за видами діяльності, в яких беруть участь учні. У цьому випадку маємо змогу виділити завдання, орієнтовані на організацію пізнавальної, трудової та дозвільної активності, з акцентом на повне використання їх виховного потенціалу.

Ще один підхід, який акцентує увагу на результатах розвитку національної ідентичності, спрямований на формування соціальної активності, готовності молоді до взаємодії в межах складної системи соціальних зв'язків – у політичній, економічній та духовній сферах.

У цьому контексті ключовим педагогічним завданням виступає формування культури демократичних відносин, що передбачає здатність учня налагоджувати різні типи соціальних зв'язків на основі моральних цінностей і прийнятих норм. Основні напрями роботи для досягнення цієї мети охоплюють:

- розвиток світоглядної обізнаності, що проявляється в знанні історії, орієнтації в політичних процесах і поглядах;
- залучення учнів до діяльності органів учнівського самоврядування та дитячих громадських об'єднань;
- створення передумов для активної участі в політичному житті, з урахуванням національної ідентичності (Р. Поліщук [4], О. Стегній [5], К. Журба [8], Г. Філіпчук [9], І. Шкільна [10]).

У контексті духовного розвитку важливою складовою є моральне формування особистості, яке передбачає набуття досвіду гуманістичних вчинків, осмислення своїх можливостей у сфері естетичної діяльності та розвиток етичної чутливості. Головним чинником регулювання таких взаємин виступає моральність учня – ті норми й уявлення, які він інтеріоризував і які впливають на його поведінку в різних життєвих ситуаціях.

Завдання морального виховання охоплюють:

- розширення емоційної сфери учнів через моральні почуття та переживання;
 - забезпечення учнів знаннями про мораль, з акцентом на соціально-психологічну доцільність моральних норм;
 - виховання культури спілкування, турботи про зовнішній вигляд, побутову організацію, формування звичок моральної поведінки;
 - накопичення практичного досвіду моральних дій через взаємодію з педагогами та батьками;
- розвиток здатності до морального самовиховання (І. Бех [1], К. Михайлова [3]).
- Моральне виховання реалізується через:
- систематичну діяльність з морального просвітництва (уроки етики, бесіди, індивідуальні консультації тощо);
 - залучення джерел морального досвіду учнів у різних сферах діяльності (навчальній, позакласній, побутовій, у спілкуванні з однолітками, дорослими, учителями);
 - інтеграцію моральних критеріїв у всі види оцінювання учнів;
 - балансування практичної діяльності та морального змісту з урахуванням вікових і гендерних особливостей (В. Моляко [2], Г. Тарасенко [7]).

Зважаючи на зростаючу екологічну загрозу, питання виховання відповідального ставлення до довкілля набуває особливого значення. Екологічне виховання стає пріоритетом у духовному розвитку і спрямоване на формування морального ставлення до природи на основі усвідомлення місця людини в екосистемі, розуміння значущості природного середовища для власного життя (К. Михайлова [3], Г. Тарасенко [7]).

Основні завдання екологічного виховання полягають у:

- формуванні екологічного світогляду, що ґрунтується на системі базових життєвих цінностей;
- засвоєнні норм екологічної етики, яка базується на внутрішній моральній мотивації;
- розвитку екологічної культури як стійкої якості особистості.

Серед важливих напрямів виховання особистості варто виокремити формування навичок здорового способу життя. Це передбачає грамотну організацію навчального процесу, режиму праці та відпочинку, а також вироблення стійкого негативного ставлення до згубних звичок. Важливою складовою здорового способу життя в шкільному віці є регулярне залучення учнів до занять фізичною культурою та спортом.

У площині економічного виховання учні мають змогу здійснювати проби професійних ролей, а також опановувати основи функціонування ринкових механізмів, виступаючи як потенційні підприємці, організатори або учасники економічних процесів.

Одним із ключових завдань економічного виховання є розвиток конкурентоспроможної особистості, здатної до самореалізації в умовах ринку, яка вміє виборювати своє місце в соціальній структурі. На думку В. Моляка [3] і К. Михайлової [3], така особистість має володіти низкою характеристик, зокрема: економічною обізнаністю, здатністю до професійної адаптації, креативністю, а також психологічною стійкістю.

У центрі цієї моделі – мотивація до подолання труднощів, що визначає активність людини в складних умовах.

Педагогічна діяльність у цьому напрямі повинна охоплювати:

- формування спеціальних соціальних знань – економічних, юридичних, психологічних;
- залучення учнів до вирішення суспільно значущих завдань;
- стимулювання самопізнання та самоаналізу з метою усвідомлення власного потенціалу.

Професійне самовизначення учнів розглядається як складова частина економічного виховання. Воно передбачає свідомий вибір майбутньої професійної сфери з урахуванням індивідуальних схильностей та інтересів.

Найважливішим інструментом у цьому контексті є професійна орієнтація – система заходів, що допомагають учням здійснити обґрунтований вибір майбутньої діяльності, зокрема через упровадження профільного та допрофільного навчання.

Основне педагогічне завдання полягає в тому, щоб підтримати учня на його шляху розвитку, сприяти вдосконаленню його особистісних характеристик, спираючись на принципи гуманістичної педагогіки.

Згідно з підходом Г. Тарасенко, найбільш перспективною моделлю виховання вважається та, яка виділяє ключові соціальні компоненти (інтелектуальні, поведінкові тощо) й водночас інтегрує їх зі сферами особистісної індивідуальності [7, с. 99].

В інтелектуальному аспекті виховання має забезпечити формування достатнього обсягу знань про моральні цінності, включаючи моральні ідеали, етичні принципи, загальнолюдські норми поведінки – гуманність, справедливість, відповідальність, чесність, любов, самокритичність тощо. Ці орієнтири визначають основу для моральних суджень та дій, формують механізми саморегуляції поведінки.

Попри те, що формування особистості нерозривно пов'язане з оволодінням соціальними нормами, цей процес має свою специфіку. На відміну від засвоєння знань або умінь, особистісне зростання передбачає трансформацію внутрішніх мотивів, потреб і цінностей. Таке формування не зводиться до простого відтворення – воно стає можливим лише через емоційне переживання досвіду.

Саме тому у мотиваційній сфері варто зосередитися на формуванні стійких моральних установок: шанобливого ставлення до інших, поєднання інтересів особистості й суспільства, прагнення до ідеалу, правдивості, визначення сенсу життя, цілей та етичних орієнтацій. Саме розвиток мотиваційної структури особистості визначає динаміку її становлення. Однак такі утворення не виникають у процесі пасивного засвоєння – вони формуються в реальних життєвих ситуаціях, супроводжуваних емоційними реакціями.

У сфері емоцій важливо розвивати здатність до глибоких моральних переживань, зокрема – співчуття, вдячності, доброзичливості, чуйності, симпатії, довіри. Як зазначає О. Столяренко, об'єкт, що постійно асоціюється з позитивними емоціями, трансформується в самостійний мотив. Якщо ж спілкування з дорослими проходить без емоційної віддачі, дитина не формує нових мотивацій і її розвиток гальмується. Таким чином, особистість обирає ті форми взаємодії, що відповідають її внутрішнім потребам і життєвим цінностям.

Воля займає ключову позицію у внутрішній структурі особистості. Саме здатність керувати власними емоціями й потребами засвідчує початок формування суб'єкта дії [6, с. 108].

У вольовій площині важливо виховувати морально-вольові якості, необхідні для реалізації етичних вчинків: сміливість, цілеспрямованість, послідовність у дотриманні моральних норм. Значення має не лише поставлена мета, а й здатність її реалізувати. Прийняття рішень охоплює не лише вибір з-поміж альтернатив, а й уміння долати внутрішні суперечності, зберігати активність і стійкість у складних обставинах. Саме через вольові зусилля формується відповідальність, що є основою розвитку особистості (В. Моляко [2], О. Столяренко [6]).

Водночас особистість може демонструвати активність у ситуаціях, які не відповідають її внутрішнім мотивам або емоційному стану – зокрема, в умовах невдачі чи браку зовнішнього підкріплення. У таких випадках важливу роль відіграє здатність до саморегуляції, яка базується на внутрішніх механізмах оцінювання й корекції поведінки, де сам суб'єкт виступає і виконавцем, і суддею.

У сфері саморегуляції слід розвивати навички морально виправданого вибору, сумлінність, самоконтроль, самокритику, рефлексію, здатність співвідносити свої дії з поведінкою інших, добропорядність. Саморегуляція функціонує як система

внутрішнього керування діями за умови наявності численних зовнішніх чинників, завдань і викликів. Вона забезпечує узгодженість між пізнавальними, емоційними, мотиваційними та вольовими компонентами особистості, враховуючи її індивідуальні можливості.

У предметно-практичній площині важливо розвивати здатність до реальних моральних учинків, сумлінного ставлення до навколишнього середовища й діяльності, уміння оцінювати вчинки інших згідно етичних норм. Дослідники наголошують, що не будь-яка активність сприяє розвитку здібностей, і не кожне вміння впливає на особистісне зростання. Визначальним є те, як саме людина застосовує свої ресурси – з урахуванням сформованих життєвих орієнтирів [2, с. 74].

В екзистенційній сфері необхідно формувати відповідальне ставлення до власної поведінки, прагнення до морального вдосконалення, любов до себе та ближніх, естетичну чутливість і розуміння моральних основ буття. Саме ця сфера дозволяє людині усвідомлено вступати у стосунки з соціальним середовищем, керуючись власними цінностями. Вона визначає, з якими установками індивід входить у світ, які ідеї, позиції та мета для нього є пріоритетними.

Серед головних завдань розвитку цієї сфери – формування позитивного образу «Я», самоповаги, поваги до інших людей, уміння ефективно взаємодіяти в соціумі.

Отже, у межах закладу загальної середньої освіти розвиток національної ідентичності здійснюється через комплексний підхід, що охоплює моральне, патріотичне, екологічне, правове, економічне, фізичне виховання, а також міжособистісну співпрацю учителів, учнів та батьків.

Рівень сформованості інтелектуальних, емоційних, мотиваційних та інших сфер учнів визначає потенціал виховного впливу. У цьому контексті індивідуальність та національна ідентичність виступають основою гармонійного формування особистості.

Наш підхід ґрунтується на поєднанні особистісного та соціального аспектів. Системний розвиток усіх ключових компонентів у різних сферах індивідуальності забезпечує ефективність виховання.

Послідовність реалізації виховних цілей залежить від багатьох чинників, але насамперед – від реальних можливостей учнів, професійної майстерності вчителів і стану виховної системи загалом.

Перспективним напрямом подальших досліджень є вивчення структури національної ідентичності учнів, її компонентного складу та впливу на розвиток особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех І. Д., Докукіна О. М., Федоренко С. Д., Шкільна І. М., Журба К. О. Формування в учнів основної школи національно-культурної ідентичності в контексті сучасних полікультурних впливів: Посібник. Київ, 2019. 114 с.
2. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / За ред. В. О. Моляко, О. Л. Музики. Житомир: Вид-во Рута, 2006. 320 с.
3. Михайльова К. Г., Савош Г. П. Виховний процес у ВНЗ України: сучасні пріоритети та практичні результати. *Гілея: науковий вісник*, 2014. Вип. 86. С. 298–303.
4. Поліщук Р. М. Формування національно-культурної ідентичності українського народу в процесі глобальних трансформацій українського суспільства. *Молодий вчений*, 2018. № 1(2). С. 617–621.
5. Стегній О. І. Національна ідентичність [Електронний ресурс]. Енциклопедія Сучасної України / редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]. Київ : Інститут енциклопедичних

- досліджень НАН України, 2020. Режим доступу : <https://esu.com.ua/article-71062> (дата звернення 18.03.2025).
6. Столяренко О. Б. Психологія особистості: Навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 280 с.
 7. Тарасенко Г. С. Виховний процес у контексті оновлення парадигмальних підходів до сучасної освіти. *Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training Methodology Theory Experience Problems*, 2010. № 23, pp.96–101.
 8. Утвердження української національної та громадянської ідентичності: монографія / К. Журба, І. Бех, С. Бойко, В. Євтушок, та ін.; за заг. ред. К. Журба, О. Рейпольська. Київ : «Компрінт», 2024. 232 с.
 9. Філіпчук Г. Г. Національна ідентичність: культурно-освітній вимір: монографія. Чернівці: Друк Арт, 2016. 304 с.
 10. Шкільна І. М. Теоретичний аспект формування національно-культурної ідентичності у старших підлітків. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2017. Кн. 2. С. 345–357.

REFERENCES

1. Bekh I. D., Dokukina O. M., Fedorenko S. D., Shkilna I. M., Zhurba K. O. (2019). Formuvannia v uchniv osnovnoi shkoly natsionalno-kulturnoi identychnosti v konteksti suchasnykh polikulturnykh vplyviv [Formation of national and cultural identity in primary school students in the context of modern multicultural influences]: Posibnyk. Kyiv, 114. [in Ukrainian].
2. Zdibnosti, tvorchist, obdarovanist: teoriia, metodyka, rezultaty doslidzhen [Abilities, creativity, giftedness: theory, methodology, research results]/ Za red. V.O. Moliako, O.L. Muzyky. Zhytomyr: Vyd-vo Ruta, 2006. 320. [in Ukrainian].
3. Mykhailova K. H., Savosh H. P. (2014). Vykhovnyi protses u VNZ Ukrainy: suchasni priorytety ta praktychni rezultaty [Educational process in higher education institutions of Ukraine: modern priorities and practical results]. Hileia: naukovi visnyk, 86. 298–303. [in Ukrainian].
4. Polishchuk R. M. (2018). Formuvannia natsionalno-kulturnoi identychnosti ukrainskoho narodu v protsesi hlobalnykh transformatsii ukrainskoho suspilstva [Formation of national and cultural identity of the Ukrainian people in the process of global transformations of Ukrainian society]. Molodyi vchenyi, 1(2). 617–621. [in Ukrainian].
5. Stehni O. I. (2020). Natsionalna identychnist [National identity] [Elektronnyi resurs]. Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy / redkol.: I. M. Dziuba, A. I. Zhukovskiy, M. H. Zhelezniak [ta in.]. Kyiv : Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy, Rezhym dostupu : <https://esu.com.ua/article-71062>. [in Ukrainian].
6. Stoliarenko O. B. (2012). Psykholohiia osobystosti. [Psychology of personality]ю Navch. posib. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury, 280. [in Ukrainian].
7. Tarasenko H. S. (2010). Vykhovnyi protses u konteksti onovlennia paradyhmalnykh pidkhodiv do suchasnoi osvity. [Educational process in the context of updating paradigmatic approaches to modern education.] *Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training Methodology Theory Experience Problems*, 23, 96–101 [in Ukrainian].
8. Utverdzhennia ukrainskoi natsionalnoi ta hromadianskoi identychnosti [Affirmation of Ukrainian national and civic identity] (2024): monohrafiia / K. Zhurba, I. Bekh, S. Boiko, V. Yevtushok, ta in.; za zah. red. K. Zhurba, O. Reipolska. Kyiv : «Komprint», 232. [in Ukrainian].
9. Filipchuk H. H. (2016). Natsionalna identychnist: kulturno-osvitnii vymir [National identity: cultural and educational dimension]: monohrafiia. Chernivtsi: Druk Art, 304. [in Ukrainian].
10. Shkilna I. M. (2017). Teoretychnyi aspekt formuvannia natsionalno-kulturnoi identychnosti u starshykh pidlitkiv. [Theoretical aspect of the formation of national and cultural identity in older adolescents] *Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi*. 2. 345–357. [in Ukrainian].